

**OPKOMST EN PARTIJVOORKEUR VAN MIGRANTEN TIJDENS DE
GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN VAN 4 MAART 1998**

**JEAN TILLIE
ANJA VAN HEELSUM**

**1998
IMES
FORUM**

WOORD VOORAF

Het onderzoek dat aan dit rapport ten grondslag ligt, is gefinancierd door FORUM, het Instituut voor Migratie en Etnische studies, en de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Arnhem.

Aan dit rapport hebben een groot aantal mensen mee gewerkt. Ten eerste Maria Berger die bij de uitvoering van het veldwerk een belangrijke rol had en Paul Brassé, die als initiator vanuit FORUM voor de materiële basis zorgde voor het onderzoek. Ook diverse andere medewerkers van FORUM hebben op 4 maart geholpen om de dataverzameling goed te doen verlopen.

Bij het organiseren van de dataverzameling en het verzamelen van basisgegevens in de vijf gemeenten die aan het onderzoek meewerkten waren de volgende mensen ons van dienst: de heer Klijsen, hoofd Verkiezingen Gemeente Amsterdam, de hoofden Verkiezingen van de stadsdelen Bos en Lommer, Osdorp, Zeeburg en Zuid-Oost, Jeroen Slot van Het Amsterdams Bureau voor Onderzoek en Statistiek, de heer Cloesmeijer, hoofd Verkiezingen van de Gemeente Rotterdam, Willem Stoker, hoofd Verkiezingen Gemeente Utrecht, Henk van de Driessche, Bestuursinformatie Gemeente Utrecht, Ruud Heemskerk, hoofd Verkiezingen Gemeente Den Haag, Ruud Jan Kloek, Service-Punt Onderzoek en Statistiek Gemeente Den Haag, de heer Hoogervorst, hoofd Verkiezingen Gemeente Arnhem, W. van der Veen, afdeling Informatie en Burgeronderzoek Gemeente Arnhem.

Voor de uitvoering van het veldwerk zijn 63 enquêteurs ingeschakeld. In vier steden hebben instellingen meegewerkt aan de werving van de enquêteurs en de coördinatie van de werkzaamheden op 4 maart 1998. In Amsterdam was dit een afdeling van het Amsterdams Centrum voor Buitenlanders, Gijs van der Fuhr en Çem Ariklar. In Rotterdam heeft het Platform Buitenlanders Rijnmond (PBR) meegewerkt, Annemarie Uhlenbeck was contactpersoon en coördinator. In de Haag heeft het Regionaal Steunpunt Allochtonen Zuid-Holland West (RSA) meegewerkt aan het veldwerk. De heer Yuksel Karakurt fungeerden als contactpersoon. In Arnhem werkte de Stichting Osmose mee aan het onderzoek, waarbij Maxy Piard als coördinator optrad.

Voor de invoer van de gegevens in de computer hebben Agnes Obbink, Orm Muilwijk en Emanuel Gebreyesus een groot aantal uren besteed. Marlene de Vries, Aslan Zorlu en Wim Willems worden bedankt voor het uitlenen van hun kamer en hun computer.

..... worden bedankt voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

Jean Tillie en Anja van Heelsum

INHOUD

Woord Vooraf

1. Inleiding
2. Werkwijze
3. Opkomst
4. Stemgedrag 'landelijke cijfers'
5. Stemgedrag: gemeentelijke resultaten
 - 5.1 Amsterdam
 - 5.2 Rotterdam
 - 5.3 Utrecht
 - 5.4 Den Haag
 - 5.5 Arnhem
6. Mogelijke verklaringen voor het stemgedrag
7. Conclusie

Appendix 1: geselecteerd stembureaus per gemeente

Appendix 2: vragenlijst

Hoofdstuk 1 Inleiding

Hoofdstuk 2 Werkwijze

Om inzicht te krijgen in de opkomst en het stemgedrag van migranten is gekozen voor zogenaamde schaduwverkiezingen. In vijf Nederlandse gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Arnhem) zijn vijf stembureaus geselecteerd ¹. Er is naar gestreefd om zo veel mogelijk migranten te interviewen. Hoe meer migranten er worden geïnterviewd hoe representatiever de gegevens. Daarom zijn de stembureaus zo geselecteerd dat de kans om migranten aan te treffen zo groot mogelijk is, over het algemeen waren dit stembureaus in de achterstandsbuurten. Bij de geselecteerde stembureaus werden op de dag van de verkiezingen drie interviewers geplaatst. Een persoon van Nederlandse herkomst, een persoon van Marokkaanse herkomst en een persoon van Turkse herkomst. In principe werd aan iedereen die het stembureau verliet, geraagd om een schriftelijke enquête in te vullen. Formulieren waren in drie talen aanwezig: Nederlands, Marokkaans Arabisch en Turks ². Als een persoon niet mee wilde werken aan het onderzoek, werd een schatting gemaakt van de etnische herkomst. Deze gegevens werden op de zogenaamde non-response-formulieren geregistreerd en werden later gebruikt bij het bepalen van de opkomst. Bij het bepalen van de etnische herkomst van personen die de vragenlijst hebben ingevuld is de procedure gevolgd zoals die door overheden wordt gebruikt (O+S, 1997, p.217). Uitgangspunt hierbij is het geboorteland van de ondervraagde persoon, het geboorteland van de moeder en het geboorteland van de vader.

De vier migrantengroeperingen die in omvang het belangrijkste zijn staan in dit onderzoek centraal: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. In Amsterdam werden ook Ghanezen onderzocht en in Rotterdam werden ook Kaapverdianen onderzocht. In totaal werden op deze wijze gegevens van ... migranten en ... Nederlanders verzameld en geanalyseerd.

¹ Voor een lijst van de geselecteerde stembureaus, zie appendix 1.

² Voor de Nederlandse versie van het formulier zie appendix 2.

Hoofdstuk 3 Opkomst

De opkomst van migranten wordt berekend door de som van het aantal ingevulde formulieren, de non-response en het aantal volmachtstemmen per etnische groep te delen door het aantal kiesgerechtigde migranten. In tabel 1 is de opkomst voor de diverse etnische groeperingen weergegeven. Verderop in dit hoofdstuk plaatsen we een aantal kanttekeningen bij deze opkomstpercentages.

Tabel 1. Opkomstpercentage voor vijf etnisch groeperingen bij de gemeenteraadsverkiezingen 1998

	<i>Amsterdam</i>	<i>Rotterdam</i>	<i>Den Haag</i>	<i>Utrecht</i>	<i>Arnhem</i>
<i>Turkije</i>	39	42	36	39	50
<i>Marokko</i>	23	33	23	26	18
<i>Suriname/Antillen</i>	21	25	27	22	20
<i>Kaap VerdiN</i>	-	33	-	-	-
<i>totale opkomst gemeente *</i>	46	48	48	57	52

* informatie ..

Met betrekking tot de opkomstpercentages blijken er zowel verschillen tussen de gemeenten als verschillen tussen de etnische groeperingen te bestaan. In tabel 1 valt op dat de opkomst onder Turken in alle steden hoger is dan de opkomst onder de andere etnische groepen. Voor Turken varieert de opkomst tussen 36 (Den Haag) en 50 procent (Arnhem), waarbij de opkomst in Arnhem aanzienlijk hoger is dan in de andere steden. Voor Marokkanen varieert de opkomst tussen 18 en 33 procent. Voor Surinamers en Antilianen varieert de opkomst tussen 20 en 27 procent. De opkomstpercentages van migranten zijn overal lager dan de totale opkomst in de betreffende gemeenten.

Wanneer de opkomstpercentages uit 1998 met die van 1994 vergeleken worden, valt op dat de opkomst van migranten in alle steden behalve Rotterdam achteruit is gegaan. Over Den Haag zijn in 1994 geen opkomstcijfers bekend. In Rotterdam is bij alle etnische groeperingen een toename waarneembaar ten opzicht van 1994, hetgeen mogelijkwijs te maken heeft met de informatiecampagne in de gemeente Rotterdam.

In tabel 2 is het percentage mannen en vrouwen per etnische groep weergegeven dat een volmachtstem heeft uitgebracht. Van de Nederlanders brengt gemiddeld 10% een volmachtstem uit, van de allochtonen gemiddeld 16%. Mannen brengen meer volmachtstemmen uit dan vrouwen, met name Marokkaanse mannen; maar ook vrouwen brengen veel volmachtstemmen uit: Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen brengen meer volmachtstemmen uit dan Nederlandse vrouwen. Het aantal volmachtstemmen is opgeteld bij de opkomst.

Tabel 2. Percentage personen dat een volmachtstem heeft uitgebracht voor vijf etnische groepen naar sekse.

	<i>Mannen</i>	<i>vrouwen</i>	<i>totaal</i>
<i>Turken</i>	22	11	17
<i>Marokkanen</i>	37	16	32
<i>Surinamers</i>	21	15	18
<i>Antillianen</i>	20	23	17
<i>totaal allochtonen*</i>	20	10	16
<i>Nederlanders</i>	11	10	10

* inclusief overige allochtonen, die verder niet in de tabel zijn opgenomen.

Bij de opkomstcijfers zijn enkele waarschuwendende woorden op zijn plaats.

In Den Haag en Rotterdam is het aantal Turkse, Marokkaanse en Surinaams/ Antilliaanse stemgerechtigden geschat op basis van cijfers op wijkniveau. In Utrecht was een preciezere schatting mogelijk, de gemeente heeft het aantal stemgerechtigde Turken, Marokkanen en Surinamers/ Antillianen geschat op basis van cijfers per 1 januari 1997, maar dan de 17 jarigen en ouder die 4 jaar in Nederland wonen. In Amsterdam en Arnhem beschikten we over exacte aantallen per stembureau. In vergelijking tot 1998 is de kwaliteit van de cijfers die de gemeenten beschikbaar stelden verbeterd. Zo is in 1998 overal het criterium etnische herkomst (geboorteland en geboorteland vader, moeder) gebruikt, terwijl dit in 1994 niet altijd mogelijk was en in sommige gevallen op basis van nationaliteit is geschat.

Een tweede opmerking betreft de procedure op het stembureau, die een onderschatting van de response van migranten kan veroorzaken. Hoewel het uitdrukkelijk de bedoeling is, slagen de interviewers er niet in om alle allochtone kiezers in het stembureau aan te spreken, met name op grotere stembureaus op het drukste moment van de dag. Kiezers verlaten het stembureau dan zonder dat er een enquêteur beschikbaar is om de betrokkene te vragen aan het onderzoek mee te werken, zodat kiezers geen enquêteformulier invullen en ook niet op het non-response formulier voorkomen. Deze personen worden niet als kiezer geregistreerd, hetgeen tot een onderschatting van de opkomst leidt.

De selectie van stembureaus in wijken waar veel migranten wonen, leidt ook tot een onderschatting van de totale opkomst van migranten. In deze wijken wonen relatief veel lager opgeleiden en werklozen. Het is bekend dat lager opgeleide of werkloze stemgerechtigden minder gaan stemmen dan hoger opgeleide of werkende kiezers. Dus zou een hoger opkomstpercentage zijn geconstateerd wanneer stembureaus in middenklasse wijken waren gekozen. Natuurlijk waren dan veel meer stembureaus nodig geweest om hetzelfde aantal migrantenkiesers te vinden.

Zoals bekend bestaat er ook een zekere mate van bestandsvervuiling in de bevolkingsregisters van de gemeenten (Tillie 1994): personen wonen niet altijd op het adres dat in het bevolkingsregister geregistreerd is. Een gevolg hiervan is dat de oproepkaarten verstuurd worden naar adressen waar de betreffende personen niet (meer) wonen. Voor het opkomstpercentage betekent dit oneigenlijk non-response en dus een onderschatting van de opkomst. In de rapportage van het stemgedrag van 1994 is getracht te corrigeren voor oneigenlijke non-response, waardoor de response tussen 5 en 19% omhoog ging. We volstaan hier met de opmerking dat de in tabel 1 gepresenteerde opkomstpercentages een

minimum schatting zijn: de opkomst is niet lager dan de hier gegeven cijfers, maar niet bekend hoeveel hoger. Deze opmerking geldt ook voor ander verkiezingsonderzoek.

Hoofdstuk 4

4.1 Stemgedrag 1998

In tegenstelling tot de onzekerheden rondom het opkomstpercentage zijn de gegevens met betrekking tot het stemgedrag eenduidig te interpreteren. In tabel 3 is het stemgedrag van de diverse etnische groepering weergegeven.

Tabel 3. Stemgedrag van vijf etnisch groepen bij de gemeenteraadsverkiezingen 1998

	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV/ RPF</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>Nederlands</i>	26	6	17	13	7	12	3	16	5401
<i>Turks</i>	30	2	16	1	29	1	0	21	2210
<i>Marokkaans</i>	42	1	45	1	4	1	0	5	1040
<i>Surinaams</i>	62	4	11	3	5	2	1	12	1354
<i>Antilliaans</i>	51	5	13	6	8	5	2	10	174
<i>overige allochtonen</i>	41	6	19	6	10	6	1	12	1409
<i>totaal</i>	35	5	19	8	11	7	1	15	11588

Uit tabel 3 blijkt dat de PvdA bij bijna alle etnische groeperingen, inclusief de Nederlanders in de steekproef de meeste stemmen krijgt: tussen 26 en 61%. Een uitzondering vormen de Marokkanen, daar is het percentage stemmen op Groen Links met 45 groter dan het percentage stemmen op de PvdA (42). Meestal komt Groen Links qua grootte op de tweede plaats, behalve bij Turken, waar het CDA relatief groot is.

De Nederlanders in de steekproef blijken grotendeels links georiënteerd: 26% stemt op de PvdA, 17% stemt op Groen Links en 13% stemt op de SP. De Nederlanders in de steekproef blijken linkser georiënteerd dan Nederlanders landelijk gezien (De Hond en Willems, 1998), hetgeen te maken heeft met de selectie van de stembureaus in achterstandswijken van de grote steden.

Onder de Turkse stemmers zijn de PvdA met 30%, het CDA met 29% en de categorie "overige partijen" met 21% relatief het meest gekozen. Het CDA heeft alleen bij Turken een aanzienlijk aantal stemmen gekregen, niet bij de andere etnische groeperingen. Het hoge percentage stemmen op overige partijen is te verklaren uit de Turkse partij IsHi in Utrecht, waar 59% van de Turken in Utrecht op heeft gestemd, de Turkse partij Demir in Den Haag waar 16% van de Turken op heeft gestemd; in Amsterdam stemde 8% van de Turken op de Partij van de Mensenrechten.

Bij de Marokkaanse respondenten valt op dat er overwegend op twee partijen is gestemd, de PvdA en Groen Links, samen 87% van de stemmen; de overige partijen kregen nauwelijks stemmen van Marokkanen.

Bij de Surinaamse respondenten is de voorkeur voor de PvdA (62%) groter dan bij andere etnische groeperingen. Groen Links en de categorie "overige partijen" volgen op grote afstand met respectievelijk 11% en 12%.

In Tabel 4 is het stemgedrag weergegeven van mannen en vrouwen.

Tabel 4 Stemgedrag van vijf etnische groepen naar sekse.

		<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV/ RPF</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>Nederlands</i>	man	25	6	15	15	6	15	3	17	2674
	vrouw	27	6	19	12	8	10	2	16	2677
<i>Turks</i>	man	30	2	15	1	29	1	0	22	1329
	vrouw	29	2	18	1	30	0	0	19	839
<i>Marokkaans</i>	man	41	1	45	2	4	1	0	6	788
	vrouw	45	2	44	0	4	1	0	4	231
<i>Surinaams</i>	man	60	4	11	3	5	3	1	14	610
	vrouw	63	4	10	3	6	1	1	12	709
<i>Antilliaans</i>	man	55	6	10	8	5	4	4	8	78
	vrouw	46	3	15	6	11	7	1	12	93
<i>overige allochtonen</i>	man	37	6	18	6	12	8	1	12	707
	vrouw	44	5	19	7	8	4	1	12	663
<i>totaal</i>	man	33	4	19	8	11	8	1	15	6186
	vrouw	36	5	19	8	10	6	2	15	5212

De verschillen tussen beide seksen blijken niet groot. Landelijke trends zijn bijvoorbeeld dat het CDA en PvdA populairder zijn bij vrouwen terwijl de VVD populairder is bij mannen (De Hond & Willems, 1998). Deze trend vinden we terug bij de Nederlanders in onze steekproef. Bij Turken is het meest opvallende verschil tussen mannen en vrouwen, dat meer Turkse vrouwen op Groen Links stemmen dan Turkse mannen. Bij Marokkanen en Surinamers is het meest opvallende verschil tussen mannen en vrouwen, dat meer vrouwen op de PvdA stemmen dan mannen.

Eerste en tweede generatie

In Tabel 5 is onderscheid gemaakt tussen de eerste en de tweede generatie migranten. De eerste generatie is niet in Nederland geboren maar bijvoorbeeld in Marokko of Suriname, de tweede generatie is wel in Nederland geboren, maar heeft minstens een ouder die niet in Nederland is geboren. Men zou kunnen veronderstellen dat de tweede generatie in hogere mate geïntegreerd is in de Nederlandse samenleving, aangezien men van jongs af aan in Nederland heeft gewoond, een opleiding heeft gevolgd en mogelijk de Nederlandse taal beter beheerst.

Tabel 5 Stemgedrag van vijf etnische groepen voor de 1^e en 2^e generatie migranten

		<i>PvdA</i>	<i>D'66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV/RPF</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>Turken</i>	1 ^e gen	31	2	16	1	29	1	0	20	2042
	2 ^e gen	23	1	15	3	32	1	0	26	168
<i>Marokkanen</i>	1 ^e gen	42	1	46	1	3	1	0	5	982
	2 ^e gen	36	5	28	5	10	2	0	14	58
<i>Surinamers</i>	1 ^e gen	63	4	10	3	5	2	1	12	1253
	2 ^e gen	49	4	20	3	6	6	1	12	101
<i>Antillianen</i>	1 ^e gen	53	4	14	6	9	5	3	8	156
	2 ^e gen	*	*	*	*	*	*	*	*	18
<i>overige allocht</i>	1 ^e gen	58	3	7	3	10	3	0	16	62
	2 ^e gen	*	*	*	*	*	*	*	*	11
<i>Totaal</i>	1 ^e gen	43	3	21	2	16	1	0	14	4495
	2 ^e gen	33	3	18	4	19	4	0	20	356
<i>Nederlanders</i>		26	6	17	13	7	12	3	16	5401

Wanneer we de eerste en de tweede generatie migranten in totaliteit vergelijken, zien we dat de eerste generatie over het algemeen meer op de PvdA en op Groen links stemt, en de tweede generatie meer op het CDA, D'66, de SP en de "overige partijen". Bij de meeste partijen zit het percentage van de tweede generatie dichter tegen het Nederlandse percentage aan, behalve bij D'66 (1^e en 2^e generatie hetzelfde) en bij het CDA (in oplopende grootte: Nederlanders, 1^e generatie, 2^e generatie). De stelling dat de tweede generatie meer geïntegreerd is en dus meer volgens het Nederlandse patroon stemt, gaat grotendeels op, maar niet voor het CDA.

Leeftijd

Van Nederlandse kiezers is bekend dat er verschil bestaat in stemgedrag naar leeftijdscategorie. Volgens De Hondt en Willems (1998) stemmen jongere kiezers relatief vaker op de VVD; en oudere kiezers vaker op het CDA. Groen Links en de SP trekken stemmen van mensen tot ongeveer 50 jaar oud, en de PvdA trekt stemmen van mensen boven de 25 jaar. In de tabellen 6, 7 en 8 is het stemgedrag van respectievelijk Turken, Marokkanen en Surinamers terug te vinden. Het betreft alleen de eerste generatie. De ondervraagden zijn in zes leeftijdscategorieën ingedeeld.

Tabel 6 Stemgedrag van eerste generatie Turken naar leeftijdscategorie in percentages

	<i>PvdA</i>	<i>D'66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV/RPF</i>	<i>overige partijen</i>	<i>N (100%)</i>
<i>18-25</i>	29	4	13	1	27	0	1	26	207
<i>26-35</i>	32	3	14	1	28	1	0	21	711
<i>36-45</i>	29	1	22	2	26	0	0	20	461
<i>46-55</i>	29	3	15	0	35	0	0	19	273
<i>56-65</i>	35	3	17	0	28	1	0	16	173
<i>66 en ouder</i>	22	0	15	0	48	0	0	15	27
<i>totaal</i>	31	2	16	1	29	1	0	21	1852

Bij Turkse kiezers vinden we het leeftijdseffect dat bij Nederlanders te constateren valt niet terug. Alleen bij het CDA is - net als bij Nederlanders - de aanhang onder mensen van de oudste leeftijdscategorie groter dan onder mensen van de jongste leeftijdscategorieën.

Tabel 7 Stemgedrag van eerste generatie Marokkanen naar leeftijdscategorie in percentages

	<i>PvdA</i>	<i>D'66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV/R</i> <i>PF</i>	<i>overige</i> <i>partijen</i>	<i>N</i>
<i>18-25</i>	46	0	43	2	3	2	0	2	123
<i>26-35</i>	38	2	51	1	4	1	0	4	227
<i>36-45</i>	40	1	45	2	4	2	0	6	205
<i>46-55</i>	42	1	46	0	4	2	1	4	168
<i>56-65</i>	44	1	46	1	1	0	1	5	141
<i>66 en ouder</i>	47	0	53	0	0	0	0	0	32
<i>totaal</i>	41	1	47	1	4	1	0	5	896

Het stemgedrag per leeftijdscategorie van de eerste generatie Marokkanen is te vinden in tabel 7. Uit deze tabel blijkt dat er weinig verschillen zijn tussen de leeftijdscategorieën. Het leeftijdseffect dat bij Nederlanders te zien is, is niet aanwezig.

Tabel 8 Stemgedrag van eerste generatie Surinamers naar leeftijdscategorie in percentages

	<i>PvdA</i>	<i>D'66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV/R</i> <i>PF</i>	<i>overige</i> <i>partijen</i>	<i>N</i>
<i>18-25</i>	53	2	23	8	5	3	0	7	62
<i>26-35</i>	53	6	14	3	3	4	0	18	242
<i>36-45</i>	61	5	9	5	6	1	0	14	359
<i>46-55</i>	65	3	10	3	3	2	1	12	239
<i>56-65</i>	75	3	5	1	6	1	1	9	145
<i>66 en ouder</i>	76	1	3	1	10	0	1	8	79
<i>totaal</i>	63	4	10	4	5	2	1	13	1126

Wanneer we in tabel 8 naar het stemgedrag per leeftijdscategorie van Surinamers kijken, valt op dat naarmate de leeftijd toeneemt, er meer op de PvdA en het CDA gestemd wordt. De jongere leeftijdsgroepen stemmen relatief vaker op Groen Links, de SP en de VVD. Het leeftijdseffect in het stemgedrag van Surinamers lijkt meer op dat van Nederlanders dan dat van Turken en Marokkanen.

Opleidingsniveau

In tabel 9 is het stemgedrag van Nederlanders, Turken, Marokkanen en Surinamers weergegeven naar opleidingsniveau. Op de PvdA wordt onder Nederlanders relatief vaker gestemd door mensen met een lager opleidingsniveau. In tabel 9 is te zien dat dit ook voor Marokkanen en Surinamers geldt, en in mindere mate ook voor Turken.

Het percentage Nederlandse stemmen op Groen Links neemt toe naarmate het opleidingsniveau toeneemt. Dit geldt ook voor Surinamers en Turken, maar bij Marokkanen is het percentage Groen Links stemmers ongeveer gelijk bij de verschillende opleidingsniveaus.

Tabel 9 Stemgedrag van Nederlanders, Turken, Marokkanen en Surinamers naar opleidingsniveau in percentages

<i>etnische groep</i>	<i>opleidingsniveau</i>	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>overigen</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Nederlanders</i>	laag	45	1	6	14	10	6	18	503
	lager voortg	34	3	6	18	8	10	21	1207
	middelb voortg	21	6	16	14	8	14	21	1649
	hoger voortg	20	9	28	10	5	13	15	1841
<i>Turken</i>	laag	31	2	15	1	32	0	19	893
	lager voortg	29	1	16	0	29	1	25	457
	middelb voortg.	31	3	18	2	24	1	22	424
	hoger voortg	23	10	19	6	23	1	18	146
<i>Marokkanen</i>	laag	43	1	46	0	3	2	4	447
	lager voortg	45	0	44	0	4	1	7	143
	middelb voortg	39	3	44	2	3	1	7	209
	hoger voortg	34	2	44	6	7	2	5	98
<i>Surinamers</i>	laag	74	4	5	1	6	1	9	309
	lager voortg	62	4	10	4	3	1	16	366
	middelb voortg	60	4	11	5	6	2	13	388
	hoger voortg	43	5	22	3	5	7	14	175

D'66 is ook een partij waar het percentage Nederlandse stemmen oploopt naarmate het opleidingsniveau hoger wordt. Dit zien we ook terug bij Turken en in lichte mate bij Surinamers, maar helemaal niet bij Marokkanen.

Bij het CDA loopt het aantal stemmen terug naarmate het opleidingsniveau hoger wordt. Ook bij de Turkse stemmers op het CDA is dit patroon zichtbaar: het hoogste percentage Turkse CDA stemmers zien we in de laagste opleidingsgroep. Voor Marokkanen en Surinamers is van een dergelijk verband geen sprake.

Bij de VVD loopt het aantal stemmen op naarmate het opleidingsniveau hoger wordt. Dit patroon is onder migranten alleen bij Surinamers zichtbaar. Bij Turken en Marokkanen is het aantal VVD stemmers zowel bij hoog als bij laag opgeleiden rond de 1%.

De Nederlandse aanhang van de SP is van alle opleidingsniveaus. Ook bij de weinige migranten die op de SP stemmen, is weinig verband tussen opleidingsniveau en percentage stemmen.

Stemgedrag 1994-1998

In het onderzoek naar het stemgedrag van migranten tijdens de vorige gemeenteraadsverkiezingen is geconstateerd dat het aantal partijen waarop door migranten gestemd wordt in de loop van de jaren toeneemt. De eerste gemeenteraadsverkiezingen waar migranten stemrecht hadden was in 1986. Toen bleek het stemgedrag zich voornamelijk te beperken tot 99n partij: de PvdA. Bij de daarop volgende verkiezingen was een verbreding te constateren.

In deze paragraaf gaan we in op de ontwikkeling van de politieke voorkeur en de loyaliteit van migranten aan een partij. We vergelijken het stemgedrag van 1998 met dat van 1994, op basis van de vraag wat men de vorige keer gestemd heeft. Hierbij gaat het dus om stemgedrag op individueel niveau en niet zoals in de vorige paragraaf over stemgedrag op

geaggregeerd niveau. Wanneer we de totale cijfers over 1994 vergelijken met die van 1998 op geaggregeerd niveau, weten we immers niets over de continuïteit van het individuele stemgedrag. Bovendien heeft een aantal kiezers in 1994 niet gestemd en in 1998 wel en andersom.

In tabel 10 is het stemgedrag van Turken in 1998 vergeleken met dat in 1994. In deze tabel is weergegeven welk percentage van bijvoorbeeld PvdA stemmers opnieuw op de PvdA heeft gestemd (53%). Het percentage Turken dat rapporteert trouw te zijn gebleven aan een partij, is het hoogst bij het CDA (81%).

Tabel 10 Stemgedrag 1994-1998: Turken

<i>1994/ 1998</i>	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>PvdA</i>	53	2	13	1	17	1	13	496
<i>D66</i>	17	31	11	6	17	0	17	35
<i>Groen Links</i>	7	5	54	3	12	2	16	185
<i>SP</i>	*	*	*	*	*	*	*	6
<i>CDA</i>	10	0	5	0	81	0	4	231
<i>VVD</i>	*	*	*	*	*	*	*	9
<i>overigen</i>	3	3	0	0	16	0	78	37

* te kleine n.

Uit tabel 10 blijkt dat ongeveer de helft van de Turkse stemmers op de PvdA en Groen Links bij de vorige verkiezingen op dezelfde partij stemden. Het aantal kiezers dat stabiel op dezelfde partij stemt is afgenomen ten opzichte van de vorige verkiezingen.

Degenen die bij de vorige verkiezingen op D'66 stemden, zijn naar de PvdA, Groen Links en het CDA overgestapt. Uit te tabel is op te maken dat kiezers die bij de vorige verkiezingen op de PvdA stemden naar Groen Links zijn gegaan. Tussen CDA en PvdA blijkt uitwisseling van kiezers plaats te vinden.

In totaal **verandert ...** procent van het stemgedrag.

Tabel 11 Stemgedrag 1994-1998: Marokko

<i>1994 / 1998</i>	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV RPF</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>PvdA</i>	69	1	24	1	1	2	1	1	229
<i>D66</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	16
<i>Groen Links</i>	18	1	69	1	5	0	0	5	225
<i>SP</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	6
<i>CDA</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	13
<i>VVD</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	2
<i>overigen</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	2

* n te klein

Marokkaanse kiezers lijken slechts twee partijen in overweging te nemen: de PvdA en Groen Links. Zij zijn trouwe Groen Links stemmers: 69% stemt net als bij de vorige verkiezingen op Groen Links, terwijl de aanhang van Groen Links in 1994 ook voor 87% stabiel was. De PvdA aanhang is iets minder stabiel: ten opzichte van vier jaar geleden stemt 69% weer op de PvdA, terwijl toen 52% weer op de PvdA stemde. Rond 24% is van de PvdA naar Groen Links gegaan en 18% omgekeerd (van Groen Links naar de PvdA).

Tabel 12 Stemgedrag 1994-1998: Surinamers

<i>1994/1998</i>	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV/ RPF</i>	<i>overigen</i>	<i>N</i>
<i>PvdA</i>	78	3	6	3	1	1	0	8	689
<i>D66</i>	32	38	12	0	6	6	0	6	50
<i>Groen Links</i>	13	3	64	5	5	0	0	10	78
<i>SP</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	11
<i>CDA</i>	20	7	2	0	61	0	0	0	41
<i>VVD</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	15
<i>SGP/GPV/RPF</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	7
<i>overigen</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	14

* n te klein

In 1994 werd geconcludeerd dat Surinamers een stabiel stemgedrag vertonen. % blijft trouw aan de keuze van de vorige keer. In totaal veranderde ... % van de Surinamers van stemgedrag.

Vanwege te kleine aantallen Antillianen/ Arubanen is het niet zinvol om een aparte tabel te presenteren met het stemgedrag van deze groepen.

Een algemene conclusie over het stemgedrag van migranten is,

Partijvoorkeur

Een alternatieve manier om de voorkeur voor een partij vast te stellen is met behulp van de zogenaamde 'stemkansvraag' (Tillie, 1994). De stemkansvraag is in dit onderzoek als volgt geformuleerd:

“Hieronder staat een aantal politieke partijen. We zouden graag willen weten of u ooit op deze partijen zult stemmen.

Denkt u dat u ooit VVD zult stemmen?

Denkt u dat u ooit PvdA zult stemmen?

(....)”

Respondenten hadden vier antwoordmogelijkheden ‘nee’, ‘misschien’, ‘ja’ en ‘ken deze partij te weinig’. Met behulp van deze vraag is het mogelijk de potentiële voorkeur voor iedere politieke partij in een partijstelsel vast te stellen. Dit heeft een aantal voordelen. Zo kan worden vastgesteld welke partijen met elkaar concurreren.

Als bijvoorbeeld een respondent antwoordt dat hij zich kan voorstellen ooit wel eens op GroenLinks en ooit wel eens op de PvdA te stemmen, dan concurreren deze twee partijen (wat betreft deze respondent) met elkaar. Door de antwoorden van alle respondenten op deze manier te bekijken kan bepaald worden welke partijen met elkaar concurreren. Verder kan worden berekend hoe groot het electorale potentieel van iedere partij onder de diverse etnische groeperingen is.

Het electorale potentieel van een partij onder de verschillende etnische groeperingen is het percentage stemmen dat een politieke partij zou behalen onder 4 vooronderstellingen:

(1) het electoraat bestaat uitsluitend uit kiezers van de betreffende etnische groep;

(2) de opkomst onder deze groep is 100%;

(3) de politieke partij concurreert niet met andere partijen;

(4) iedereen stemt volgens zijn of haar voorkeur voor de betreffende partij (dat wil zeggen, assumptie (3) betekent dus niet dat alle stemmen naar één partij gaan).

Met andere woorden het electoraal potentieel is het maximaal aantal stemmen dat een partij kan halen onder de diverse etnische groeperingen. Of, nog anders gesteld, het electorale potentieel is het percentage stemmen dat een partij zou behalen als iedereen die zich kan voorstellen ooit wel eens op deze partij te stemmen dat ook daadwerkelijk doet.

In tabel 13 is voor Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen voor vijf partijen het electoraal potentieel berekend³. Verder is aangegeven hoeveel procent van dit electorale potentieel door iedere partij gemobiliseerd is. Bijvoorbeeld, het electorale potentieel van de PvdA onder Turken is%. Dat wil zeggen ... % van de Turken zullen onder optimale omstandigheden op de PvdA stemmen. Men kan nu uitrekenen hoeveel van deze groep Turken daadwerkelijk op de PvdA heeft gestemd. Dat blijkt% te zijn. De PvdA heeft dus% van haar potentiële aanhang gemobiliseerd.

Tabel 13 Electoraal en gemobiliseerd potentieel voor vijf politieke partijen in percentages

	A	B	N	A	B	N	A	B	N	A	B	N
<i>Groen Links</i>												
<i>PvdA</i>												
<i>D'66</i>												
<i>CDA</i>												
<i>VVD</i>												

Uit tabel 13 blijkt dat

³De stemkansvraag is in dit onderzoek gevraagd voor GroenLinks, PvdA, D66, CDA en VVD.

Tabel 14 Voorkeursdimensies voor vijf etnische groeperingen

<i>voorkeursdimensies</i>					
<i>Turkije</i>	Groen Links	PvdA	D66	CDA	VVD
<i>Marokko</i>	Groen Links	PvdA	D66	CDA	VVD
<i>Suriname</i>	Groen Links	PvdA	D66	CDA	VVD
<i>Antillianen</i>	Groen Links	PvdA	D66	CDA	VVD
<i>Nederlanders</i>					

Figuur 1 Ideologisch profiel van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse kiezers
nog in te vullen

Hoofdstuk 5 Stemgedrag: gemeentelijk resultaten

In dit hoofdstuk zal per gemeente het stemgedrag van migranten worden besproken.

5.1 Amsterdam

In tabel 15 is het stemgedrag van migranten en Nederlanders in Amsterdam te vinden. In Amsterdam vormen Ghanezen een aanzienlijke groep, daarom zijn zij aan de lijst van etnische groeperingen toegevoegd. Twee lokale partijen kregen een aanzienlijk aantal stemmen in de ondervraagde groeperingen en zijn daarom in de tabel opgenomen, namelijk de Partij van de Mensenrechten en Toekomst 21.

Tabel 15 Stemgedrag etnische groeperingen in Amsterdam in percentages.

	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CD A</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV</i>	<i>PvdM</i>	<i>Toekomst 21</i>	<i>Overige</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Turken</i>	47	7	18	1	18	1	0	8	0	1	336
<i>Marokkanen</i>	57	3	33	0	2	1	1	1	0	2	247
<i>Surinamers</i>	56	3	20	3	2	3	0	2	6	4	319
<i>Antillianen</i>	57	2	22	3	7	7	0	0	0	3	60
<i>Ghanezen</i>	62	7	16	0	12	3	0	0	1	0	77
<i>overige all</i>	32	8	25	5	5	9	1	1	2	13	342
<i>Nederlanders</i>	30	8	19	9	5	15	1	0	0	12	1588
<i>Totaal allochtonen</i>	39	7	21	6	6	10	1	1	1	9	1381

De grootste partij is bij alle etnische groeperingen de PvdA. Het percentage PvdA-stemmers varieert van 30% bij Nederlanders tot 62% bij Ghanezen. Bij alle etnische groepen komt Groen Links op de tweede plaats, het percentage Groen Links-stemmers varieert tussen 16% bij Ghanezen tot 33% bij Marokkanen. Ten opzichte van vorige gemeenteraadsverkiezingen in 1994 valt op dat de PvdA bij bijna alle etnische groepen heeft gewonnen, D'66 en de VVD hebben bij alle etnische groepen verloren, Groen Links heeft bij bijna alle etnische groepen verloren en de lokale partijen hebben ten opzichte van de vorige keer stemmen gewonnen.

Bij Turken is de PvdA de grootste partij geworden, terwijl dit in 1994 het CDA was: het aantal Turkse stemmen op CDA is van 37% in 1994 gedaald tot 18% in 1998. D'66 kreeg in 1994 13% van de Turkse stemmen, en in 1998 nog slechts 7%. De Partij van de Mensenrechten is bij de Turken in Amsterdam de grootste lokale partij.

Marokkanen in Amsterdam stemmen slechts op twee partijen: PvdA en Groen Links, bij elkaar 90%, de aanhang van de andere partijen is verwaarloosbaar.

Ook de Surinaamse kiezers stemmen veel op de PvdA (56%) en Groen Links (22%), maar minder extreem dan Marokkanen. Surinamers stemden ook op de lokale partijen, zo is de derde partij in grootte Toekomst 21, de partij van Emile Essayas.

Antillianen in Amsterdam stemmen net als Surinamers op de PvdA en op Groen Links, maar niet op de lokale partij Toekomst 21. In plaats daarvan wordt iets meer op het CDA en de VVD gestemd.

Ghanezen hebben veel op de PvdA gestemd (62%), als tweede partij volgt Groen Links (22%) maar daarnaast heeft het CDA een aanhang van 12%.

Een opvallend verschil tussen de migranten en de Nederlandse stemmers is, dat Nederlanders meer op de VVD en op de SP hebben gestemd. Verder valt bij Nederlanders een hoog percentage op bij overige partijen, het betreft hier De Groenen (Roel van Duyn) en Mokum Mobiel, een partij die de belangen van autobezitters verdedigt. Het CDA heeft in de geselecteerde stadswijken weinig aanhang, vergeleken bij het landelijk gemiddelde.

5.2 Rotterdam

In tabel 16 is het stemgedrag van migranten en Nederlanders in Rotterdam weergegeven. In Rotterdam zijn Kaap Verdianen in de tabel toegevoegd. De twee grootste lokale partijen ware de Islamitische Partij en Solidair '93, van deze twee partijen zijn de uitkomsten weergegeven.

Tabel 16 Stemgedrag van etnische groeperingen in Rotterdam in percentages.

	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV</i>	<i>Islamitische Partij</i>	<i>Solidair 93 R'dam</i>	<i>Overige</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Turken</i>	30	1	13	1	53	1	0	0	2	0	582
<i>Marokkanen</i>	38	0	41	1	4	2	0	6	6	1	188
<i>Surinamers</i>	71	10	5	7	2	2	1	1	1	2	340
<i>Antillianen</i>	56	0	7	15	7	2	2	0	0	10	41
<i>Kaap Verdianen</i>	73	0	2	1	24	1	0	0	0	1	211
<i>overigen</i>	42	7	21	6	6	7	0	1	2	8	223
<i>Nederlanders</i>	32	4	14	16	7	12	3	0	2	11	799
<i>Totaal allochtonen</i>	48	3	14	3	25	2	0	1	2	2	1585

In Rotterdam zijn duidelijke verschillen te constateren tussen de etnische groepen. Bij Turken is het CDA de grootste partij (53%), bij Marokkanen Groen Links (41%), bij Surinamers, Kaap Verdianen en Antillianen heeft de meerderheid op de PvdA gestemd (respectievelijk 71, 73% en 56%). Onder de Nederlandse stemmers is geen sprake van 99n partij die de helft van de stemmen krijgt: er is meer spreiding over de partijen.

Rotterdamse Turken zijn ten opzichte van 1994 meer op het CDA gaan stemmen (36% in 1994 en 53% in 1998). De aanhang van de PvdA en Groen Links is niet enorm veranderd. Bij de vorige verkiezingen werd aanzienlijk meer op D'66 gestemd en op lokale partijen dan in 1998. We kunnen aannemen dat de stemmen op het CDA bij D'66 en de lokale partijen vandaan komen. De Rotterdamse Turken hebben niet op de Islamitische partij gestemd.

Marokkanen in Rotterdam stemden dit jaar minder op Groen Links dan bij de vorige verkiezingen: Groen Links zakte van 55% naar 41%. De PvdA steeg van 27% naar 38%. De lokale partijen waren relatief populairder dan bij andere etnische groepen: 6% stemde op de Islamitische Partij en 6% op Solidair'93.

De overgrote meerderheid van de Surinamers stemden op de PvdA (71%). De PvdA won ten opzichte van de vorige Gemeenteraadsverkiezingen, toen zij 59% van de Surinaamse stemmen kreeg. Surinamers zijn de enige groepering die D'66 niet volledig in de steek heeft gelaten, hoewel het percentage ten opzichte van de vorige verkiezingen daalde van 22% naar 10%.

Bij Antillianen valt op dat 15% op de SP stemde. Het aantal Antilliaanse stemmers is echter erg klein, zodat voorzichtig met dit cijfer dient te worden omgegaan.

De Kaap Verdianen stemden overwegend op de PvdA (73%) en op Groen Links (23%), tezamen 96%. Op de andere partijen werd nauwelijks gestemd.

5.3 Utrecht

De uitkomsten van de gemeenteraadsverkiezingen in Utrecht op 4 maart waren opvallend, omdat een lokale partij, Leefbaar Utrecht, met als lijsttrekker de zanger Henk Westbroek, de grootste partij is geworden. Het stemgedrag van de ruim 2000 door ons ondervraagde migranten en Nederlanders in Utrecht is te vinden in tabel 17.

Tabel 17 Stemgedrag etnische groeperingen in Utrecht in percentages.

	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV</i>	<i>Isci</i>	<i>Leefbaar Utrecht</i>	<i>Overige</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Turken</i>	11	6	18	2	1	1	0	59	2	0	306
<i>Marokkanen</i>	37	2	55	1	1	1	0	1	1	2	359
<i>Surinamers</i>	41	5	20	6	9	6	0	0	11	3	64
<i>Antillianen</i>	38	24	10	0	5	5	0	0	14	5	21
<i>overige all</i>	21	6	23	10	7	10	3	3	15	3	193
<i>Nederlanders</i>	19	5	17	11	10	12	3	0	20	4	1222
<i>Totaal all</i>	26	4	32	4	3	3	1	21	5	2	943

Uit tabel 17 blijkt dat Leefbaar Utrecht zijn stemmen voornamelijk aan de Nederlandse kiezers te danken heeft: 20% van de Nederlandse kiezers stemde op Leefbaar Utrecht, terwijl slechts door 2% van de Turken en 1% van de Marokkanen op Leefbaar Utrecht gestemd is. De andere etnische groeperingen zijn kleiner. Van de Surinamers stemde 11% op Leefbaar Utrecht, van de Antillianen 14% en van de "overige allochtonen" 15%.

Een tweede opvallend fenomeen in Utrecht is dat de lokale partij IsHi, in Utrecht 59% van de Turkse stemmen heeft gekregen. De lijsttrekker G. IsHi is van Turkse afkomst, er komen ook twee Marokkanen op de lijst voor, maar slechts 1% van de Marokkanen stemde op IsHi. De partij kreeg niet voldoende stemmen voor 99n zetel in de gemeenteraad. Bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen is door een kwart van de Turken in Utrecht op een lokale partij gestemd waarschijnlijk gaat het om een andere partij namelijk de Turkse lijst KiliH. Het percentage PvdA stemmers is afgenomen van 27% naar 11%, het percentage Groen Links stemmers is afgenomen van 35% naar 18% en het percentage CDA stemmers is afgenomen van 7% naar 1%.

Het stemgedrag van Marokkanen in Utrecht is ten opzichte van de vorige verkiezingen nauwelijks veranderd. De meerderheid van de Marokkanen in Utrecht heeft, net als bij de vorige verkiezingen op Groen Links gestemd (1998: 55%, 1994: 57%). Ook het percentage PvdA stemmers is niet enorm gewijzigd (1998: 37%, 1994: 39%). Op andere partijen wordt weer nauwelijks gestemd.

Bij Surinamers is de PvdA de grootste partij (met 41%); de PvdA kreeg 6% minder stemmen dan in 1994 (1994: 47%). Ook Groen Links verloor stemmen, in 1994 29% en in 1998 kreeg deze partij 20% van de Surinaamse stemmen. Het CDA en Leefbaar Utrecht krijgen rond de 10% van de stemmen, en de SP krijgt 6% van de stemmen.

Wanneer de migrantengroeperingen worden vergeleken met de Nederlanders, valt allereerst op, dat de spreiding over de partijen groter is bij Nederlanders dan bij de migranten. Bij Marokkanen krijgen twee partijen 92% van de stemmen, bij Turken zijn drie partijen van enige omvang, bij Surinamers neemt de spreiding toe, maar bij Nederlanders is de spreiding over de partijen het grootst.

De eerste partij voor de Nederlandse kiezers is Leefbaar Utrecht (20%), op de tweede plaats komt de PvdA (19%), op de derde plaats komt de SP (17%). De SP en de VVD krijgen nauwelijks stemmen van migranten krijgt, dit geldt ook in de andere steden.

5.4 Den Haag

Het stemgedrag van migranten en Nederlanders in Den Haag is weergegeven in tabel 18. In deze tabel zijn drie lokale partijen opgenomen: Demir (Turkse lijsttrekker), de Voortuitstrevende Volks Partij (de VVP, met een Surinaams Hindustaanse lijsttrekker) en Multi '98 (Surinaamse lijsttrekker).

Tabel 18 Stemgedrag van etnische groeperingen in Den Haag in percentages.

<i>Pct</i>	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/ GPV</i>	<i>Demir</i>	<i>VVP</i>	<i>Multi 98</i>	<i>Overige</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Turken</i>	7	1	24	1	35	0	0	16	1	13	1	600
<i>Marokkanen</i>	34	1	48	3	9	2	0	1	0	3	1	198
<i>Surinamers</i>	61	1	8	1	9	1	0	0	6	10	2	578
<i>Antillianen *</i>	50	8	8	4	8	0	0	0	0	8	12	26
<i>overigen</i>	43	4	18	5	14	4	1	1	1	4	7	166
<i>Nederlanders</i>	28	5	14	15	6	13	3	0	0	2	13	531
<i>Totaal all</i>	35	1	20	2	20	1	0	7	3	10	2	1555

* klein aantal.

Wanneer we de totale uitkomsten in Den Haag bezien, blijkt de PvdA de grootste partij en Groen Links de tweede partij. Over heel Den Haag gezien, is de VVD de grootste partij en de PvdA tweede; in deze steekproef niet, dit is een consequentie van de keuze voor een steekproef in buurten waar veel migranten wonen.

Per etnische groepering zijn er opvallende verschillen. Bij Turken is het CDA de grootste partij met 35%, Groen Links de tweede (24%), waarop de lokale partij Demir (16%) volgt, en dan Multi 98 (13%). Ten opzichte van de vorige gemeenteraadsverkiezingen zijn veel kiezers weggelopen bij de PvdA, die toen de favoriete partij was bij Turken (59%). Groen Links is stabiel gebleven. Het CDA is van 10 tot 35% gegroeid, en er waren in 1994 geen Turkse stemmen op lokale partijen.

Ongeveer de helft van de Marokkaanse in Den Haag komt bij Groen Links terecht. Bij de vorige verkiezingen was dit 60%, Groen Links verloor 12%. De PvdA won met 34% in 1998 en 32% in 1994 licht. Het CDA groeide van 3% naar 9%.

De meerderheid van de Surinamers in den Haag stemt op de PvdA (60%); dit is meer dan de vorige keer (45%). Verder krijgt geen enkel partij meer dan 10% van de stemmen: op twee lokale partijen, Multi'98 en de VVP, wordt gestemd, verder op het CDA en op Groen Links. Het CDA verloor ten opzichte van de vorige verkiezingen.

Bij de Nederlandse kiezers is de PvdA de grootste partij. Dan volgen de SP, Groen Links en de overige partijen (de Politieke Partij Scheveningen is hiervan de belangrijkste).

5.5 Arnhem

Het stemgedrag van migranten en Nederlanders in Arnhem is weergegeven in tabel 19. Twee lokale partijen zijn in de tabel opgenomen: Burgerforum/De Groenen, omdat migranten op deze partij stemden en Zuid-Centraal, omdat deze partij veel stemmen kreeg over heel Arnhem gezien.

Tabel 19 Stemgedrag van etnische groeperingen in Arnhem in percentages.

	<i>PvdA</i>	<i>D66</i>	<i>Groen Links</i>	<i>SP</i>	<i>CDA</i>	<i>VVD</i>	<i>SGP/GPV</i>	<i>Burgerforum/De Groenen</i>	<i>Zuid Centraal</i>	<i>Overige</i>	<i>N (100%)</i>
<i>Turken</i>	66	0	6	1	17	1	0	10	0	0	386
<i>Marokkanen</i>	54	0	32	3	8	0	0	3	0	0	37
<i>Surinamers</i>	72	2	11	4	2	4	4	0	0	2	53
<i>Antillianen</i>	39	0	12	8	15	8	12	4	0	4	26
<i>overigen</i>	30	7	20	15	7	8	3	3	1	7	197
<i>Nederlanders</i>	24	6	16	20	8	9	3	2	2	11	1261
<i>Totaal All.</i>	54	2	12	6	12	3	1	7	0	3	1573

Bij alle etnische groepen in Arnhem is de PvdA de grootste partij. Daarnaast is het CDA populair bij Turken en Antillianen, Groen Links bij Marokkanen en in mindere mate bij Surinamers en de SP bij Nederlanders.

De Turkse aanhang van de PvdA (66%) is constant ten opzichte van de vorige gemeenteraadsverkiezingen. Het CDA heeft stemmen gewonnen (van 7 naar 17%) en Groen Links heeft stemmen verloren (van 13 naar 6%). De Turken in Arnhem stemmen vaker dan andere etnische groepen op Burgerforum/De Groenen.

Marokkanen in Arnhem zijn in grote getalen van Groen Links naar de PvdA en het CDA overgestapt. Bij vorige verkiezingen kreeg Groen Links 65% van de stemmen, terwijl bij de huidige verkiezingen nog 32% over is. De PvdA kreeg bij de vorige verkiezingen 31% en nu 54%. Het CDA kreeg in 1994 geen stemmen en heeft in 1998 8% van de stemmen.

De Surinamers in Arnhem zijn juist minder op het CDA gaan stemmen (1994: 18%, 1998: 2%) en aanzienlijk meer op de PvdA dan bij de vorige verkiezingen (1994: 47%, 1998: 72%). D'66 heeft bijna al haar aanhang verloren, conform de landelijke trend.

Bij de Nederlanders in Arnhem is de PvdA de grootste partij, daarna komt de SP, daarna Groen Links.

6. Mogelijke verklaringen voor het stemgedrag

Door Tillie (1998) zijn een aantal mogelijke verklaringen geformuleerd voor het stemgedrag van migranten. De eerste verklaring is in hoofdstuk 4 aan de orde gekomen: de ideologische verklaring, dat wil zeggen de positie die de stemmer inneemt op een links-rechtsschaal. In hoofdstuk 4 bleek dat ideologische motieven een belangrijke rol spelen bij het stemgedrag van migranten.

Een tweede verklaring die ook in 1994 is aangevoerd is de hypothese dat migranten voornamelijk stemmen op migrantenkandidaten, of zelfs op kandidaten uit de eigen etnische groep. In tabel 20 zijn de stemmen op etnische kandidaten weergegeven, zonder de partij daarin te betrekken. In deze tabel is onder anderen te zien welk percentage van Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, Ghanezen en Kaap Verdianen op een kandidaat uit de eigen etnische groep heeft gestemd.

Tabel 20 Stemmen op etnische kandidaten door Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Ghanese en Kaap Verdianse stemmers.

	<i>Neder- landse kand.</i>	<i>Turkse kand.</i>	<i>Marok kaanse kand.</i>	<i>Suri- naamse kand.</i>	<i>Antilli aanse kand.</i>	<i>Gha- nese kand.</i>	<i>Kaap Verdiaa nse k.</i>	<i>overigen</i>	<i>totaal</i>
<i>Turken</i>	136	1448	35	11	1	-	4	105	1740
	8%	83%	2%	1%	0%		0%	6%	100%
<i>Marokkanen</i>	299	37	340	11	-	-	1	32	720
	42%	5%	47%	2%			0%	4%	100%
<i>Surinamers</i>	467	18	11	470	-	1	2	25	994
	47%	2%	1%	47%		0%	0%	3%	100%
<i>Antillianen</i>	99	1	4	7	-	-	2	4	118
	84%	1%	3%	6%			2%	3%	100%
<i>Ghanezen</i>	22	2	-	2	-	28	-	3	57
	39%	4%		4%		49%		5%	100%
<i>Kaap Verdianen</i>	57	2	2	1	-	-	124	-	186
	31%	1%	1%	1%			67%		100%
<i>totaal</i>	1080	1508	392	502	2	29	133	167	3815
	28%	40%	10%	13%	0%	1%	4%	5%	100%

Uit tabel 20 blijkt 83% van de Turken op een Turkse kandidaat stemt, 47% van de Marokkanen stemt op een Marokkaanse kandidaat, 47% van de Surinamers stemt op een Surinaamse kandidaat, 49% van de Ghanezen stemt op een Ghanese kandidaat en 67% van de Kaap Verdianen stemt op een Kaap Verdianse kandidaat. Alleen Antillianen stemmen niet op een Antilliaanse kandidaat. We kunnen stellen verder bij alle etnische groeperingen minimaal ongeveer de helft van de stemmers op iemand uit de eigen etnische groep stemt.

7. Conclusie

Appendix 1. Geselecteerde stembureaus per gemeente

Amsterdam

Gegevens zijn schatting op basis van gegevens 1 jan 1997 voor >17 jaar.

<i>Stemdistrict</i>	<i>stembureau</i>	<i>aantal stemgerechtigden</i>
453-456	J den Haenstr 4	stemgerechtigden: 4948 350 Turken 644 Marokkanen 437 Surinamers/Antillianen
447-452	Tijl Uilenspiegelstraat 11	stemgerechtigden: 6892 822 Turken 792 Marokkanen 522 Surinamers/Antillianen
109	Riouwstraat 132	stemgerechtigden 1024 102 Turken 159 Marokkanen 199 Surinamers/Antillianen
111	Javaplantsoen 17	stemgerechtigden ...* 112 Turken 122 Marokkanen 188 Surinamers/Antillianen
566/567	Simonskerkestraat 8	stemgerechtigden 2503 197 Turken 373 Marokkanen 215 Surinamers/Antillianen
706, 707, 709	Kantershof 637	stemgerechtigden 3348 31 Turken 35 Marokkanen 1242 Surinamers/Antillianen
716, 717	Echtenstein 32	stemgerechtigden: 2894 13 Turken 37 Marokkanen 1495 Surinamers/Antillianen

* enqueteurs kwamen in stemburo 111 terecht i.p.v. het bedoelde 112, gegevens op 4 maart nog opgevraagd.

Rotterdam

Gegevens op buurtniveau beschikbaar, op basis daarvan schattingen gemaakt

<i>stemdistricten</i>	<i>stembureau</i>	<i>aantal stemgerechtigden</i>
79 en 84	Corverstraat 15	2248 stemgerechtigde 17% Turks is: 382 12% Sur/Ant: 270 10% Marokkaans is: 225 7% KaapV: 157
86 en 96	Korfmakerstraat 129-a	2280 stemgerechtigden 14% Turks is: 319 15% Sur/Ant: 342 7% Marokkaans is: 160 6% KaapV: 157
16 en 197	Nicolaas Beetsstraat 72	2239 stemgerechtigden 15% Turks is: 336 21% Sur/Ant: 470 11% Marokkaans is: 246 8% KaapV: 179
170 en 171	Duysstraat 28	2055 stemgerechtigden 4% Turks is: 82 17% Sur/Ant: 349 4% Marokkaans is: 82 11% KaapV: 226
15 en 33	Dempostraat 143	2248 stemgerechtigden 4% Turks is: 90 28% Sur/Ant: 629 4% Marokkaans is: 90 11% KaapV: 247
337, 344, 430	Afrikaanderplein 7	3457 stemgerechtigden 25% Turks is: 864 16% Sur/Ant: 553 9% Marokkaans is: 311 2% KaapV: 69
365	Persoonshaven 650	1160 stemgerechtigden 22% Turks is 255 20% Sur/Ant: 232 7% Mar is 81 3% KaapV: 35

Utrecht*stemdistrict*

9

stembureau

Damstraat 19

aantal stemgerechtigden

1867 stemgerechtigden

301 Turken

313 Marokkanen

94 Surinamers/Antillianen

1199 stemgerechtigden

80 Turken

139 Marokkanen

41 Surinamers/Antillianen

1371 stemgerechtigden

122 Turken

357 Marokkanen

93 Surinamers/Antillianen

1408 stemgerechtigden

114 Turken

355 Marokkanen

101 Surinamers/Antillianen

1408 stemgerechtigden

208 Turken

370 Marokkanen

75 Surinamers/Antillianen

1651 stemgerechtigden

232 Turken

487 Marokkanen

85 Surinamers/Antillianen

1741 stemgerechtigden

302 Turken

692 Marokkanen

98 Surinamers/Antillianen

37

Oudenoord 275

98

Wijnesteinlaan 6

109

Afrikalaan 28

110

Eisenhouwerlaan 60

111

Eisenhouwerlaan 41

112

Attleeplantsoen 39

Den Haag

Geschatte aantallen op basis van de gegevens over % niet Nederlanders op buurtniveau. Gedetailleerder informatie dan op buurtniveau is niet mogelijk.

<i>Stemdistrict</i>	<i>stembureau</i>	<i>aantal stemgerechtigden</i>
535 en 546	Delftselaan 12	stemger 2417 schatting 22%: 531 Turken schatting 14%: 338 Marokkanen schatting 28%: 677 Sur/Ant
527 en 547	H. Goltziusstraat 5	stemger: 3320 schatting 16%: 531 Turken schatting 12%: 398 Marokkanen schatting 28%: 962 Sur/Ant
530 en 531	Suze Robertsonstraat 103	stemger: 3218 schatting 22%: 707 Turken schatting 17%: 547 Marokkanen schatting 28%: 901 Sur/Ant.
601	Rijswijkseweg 252	stemger: 1247 schatting 4%: 50 Turken schatting 7%: 87 Marokkanen schatting 28%: 374 Sur/Ant
537 en 538	Pretoriusstraat 123	stemger 3007 schatting 19%: 571 Turken schatting 9%: 271 Marokkanen schatting 28%: 1038 Sur/Ant
544	Natalstraat 10	stemger 1538 schatting 16%: 217 Turken schatting 9%: 122 Marokkanen schatting 28%: 477 Sur/Ant
539 en 540	Mandelaplein	stemger: 3027 schatting 19%: 575 Turken schatting 9%: 272 Marokkanen schatting 28%: 727 Sur/Ant

Arnhem*stemdistrict*

22

stembureau

Klarendalseweg 142

aantal stemgerechtigden

1772 stemgerechtigden

214 Turken

17 Marokkanen

107 Surinamers/Antillianen

1444 stemgerechtigden

245 Turken

66 Marokkanen

68 Surinamers/Antillianen

1308 stemgerechtigden

113 Turken

31 Marokkanen

70 Surinamers/Antillianen

1491 stemgerechtigden

219 Turken

20 Marokkanen

69 Surinamers/Antillianen

1134 stemgerechtigden

108 Turken

51 Marokkanen

68 Surinamers/Antillianen

1013 stemgerechtigden

56 Turken

38 Marokkanen

117 Surinamers/Antillianen

1548 stemgerechtigden

138 Turken

66 Marokkanen

83 Surinamers/Antillianen

45

Grevelingenstraat 18

47

Lekstraat 2A

49

St Paulusschool, ingang
Valckenierstraat

59

Madelievenstraat 43A

64

Eimerssingel-O 264

67

Akkerwindestr. 1

Appendix 2. Vragenlijst
Kiezersenquête
verkiezingen gemeenteraad 4 maart 1998

code stembureau
.....

Deze enquête is anoniem.

Wilt u het juiste antwoord aankruisen? Dus zo: voorbeeld

1. Op welke partij heeft u bij deze gemeenteraadsverkiezingen gestemd?

☐ 1 PVDA	☐ 5 CDA
☐ 2 D66	☐ 6 VVD
☐ 3 GROENLINKS	☐ 7 SGP/GPV/RPF
☐ 4 SP	☐ 8 anders, namelijk

2. Op welke kandidaat heeft u gestemd?

naam:

(Indien u zich de naam niet herinnert, kunt u een omschrijving geven, bijvoorbeeld de eerste van de PvdA, of de eerste vrouw van lijst 5)

3. Heeft u voor iemand anders gestemd?

- 1 ja, voor hoeveel personen?
 2 nee

4. Heeft u bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen (2 maart 1994) gestemd?

- 1 nee, mocht nog niet stemmen
 2 nee, niet gestemd
 3 ja, namelijk:
☐ 1 PVDA	☐ 5 CDA
☐ 2 D66	☐ 6 VVD
☐ 3 GROENLINKS	☐ 7 SGP/GPV/RPF
☐ 4 SP	☐ 8 anders, namelijk
	☐ 9 weet niet meer welke partij

5. a. In welk land bent u geboren?

☐ 1 Nederland	☐ 4 Suriname
☐ 2 Turkije	☐ 5 Aruba, Nederlandse Antillen
☐ 3 Marokko	☐ 6 anders, namelijk

b. In welk land is uw **moeder** geboren?

☐ 1 Nederland	☐ 4 Suriname
☐ 2 Turkije	☐ 5 Aruba, Nederlandse Antillen
☐ 3 Marokko	☐ 6 anders, namelijk

c. In welk land is uw **vader** geboren?

- 1 Nederland
- 2 Turkije
- 3 Marokko
- 4 Suriname
- 5 Aruba, Nederlandse Antillen
- 6 anders, namelijk

6. Bent u een man of vrouw?

- 1 man
- 2 vrouw

Meer vragen op de achterkant van het formulier

7. Wat is uw geboortedatum?

..... /..... /..... datum/maand/jaar

8. In welke categorie deelt u de hoogste opleiding in waarvan u een diploma heeft gehaald?

- 1 lager onderwijs
- 2 lager voortgezet onderwijs: lager beroeps onderwijs (zoals LTS) of MAVO
- 3 middelbaar voortgezet onderwijs: HAVO, VWO, middelbaar beroepsonderwijs (MBO)
- 4 hoger niveau: bijvoorbeeld hoger beroeps onderwijs (HBO)/wetenschappelijk onderwijs

9. Hieronder staat een aantal politieke partijen. We zouden graag van u weten of u ooit op deze partijen zult stemmen.

a. Denkt u dat u ooit **VVD** zult stemmen?

☐	☐	☐	☐
nee	misschien	ja	ken deze partij te weinig.

b. Denkt u dat u ooit **PVDA** zult stemmen?

☐	☐	☐	☐
nee	misschien	ja	ken deze partij te weinig.

c. Denkt u dat u ooit **GroenLinks** zult stemmen?

☐	☐	☐	☐
nee	misschien	ja	ken deze partij te weinig.

d. Denkt u dat u ooit **CDA** zult stemmen?

☐	☐	☐	☐
nee	misschien	ja	ken deze partij te weinig.

e. Denkt u dat u ooit **D66** zult stemmen?

☐	☐	☐	☐
nee	misschien	ja	ken deze partij te weinig.

11. Welke taal spreekt u thuis? (u kunt meer dan 99n taal aankruisen)

☐ 1 Nederlands	☐ 5 (Marokkaans) Arabisch
☐ 2 Engels	☐ 6 Berber
☐ 3 Sranan Tongo	☐ 7 Turks
☐ 4 Sarnami Hindustani	☐ 8 Koerdisch
- 9 anders namelijk